

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

**ДІТИ З РОЗЛУЧЕНИХ СІМЕЙ ЯК ОБ'ЄКТ
ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА В ЗНЗ**

Дипломна робота з соціальної педагогіки
(освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр»)

студентки 6 курсу 70 групи

галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

напрямку підготовки:

8.01010601 Соціальна педагогіка

Мельниченко Ольги Олександрівни

Керівник:

Доктор педагогічних наук,

Професор Н.А. Сейко

Рецензент: Кандидат соціологічних наук,
доцент, завідувач кафедри соціальної роботи
Житомирського економіко-гуманітарного
інституту ВМУРол "Україна" **Г. В. Бурова**

м. Житомир – 2015 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СІМ'Я ЯК ІНСТИТУТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	9
1.1. Типологія та функції сім'ї.....	9
1.2. Соціалізація і становлення особистості дитини в сім'ї.....	23
Висновки до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ II. РОЗЛУЧЕНА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО - ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	39
2.1. Вплив розлучення на подальшу соціалізацію дитини	39
2.2. Соціально-педагогічна підтримка розлучених сімей.....	51
Висновки до другого розділу.....	56
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДІТЬМИ З РОЗЛУЧЕНИХ СІМЕЙ.....	58
3.1. Програма емпіричного дослідження роботи соціального педагога з дітьми з розлучених сімей.....	58
3.2. Аналіз емпіричного дослідження.....	63
3.3. Технології діяльності соціального педагога з дітьми з розлучених сімей в умовах загальноосвітнього навчального закладу.....	71
Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. Всі людські проблеми починаються і закінчуються у сім'ї. Сім'я - це основа збереження культури, етичних норм, традицій народу, основа соціальної естафети суспільства, основа виживання суспільства та окремої особистості, всебічної підтримки людини.

У всі часи головні функції сім'ї об'єднувалися навколо однієї - виховання дітей. Сім'я репрезентує суспільство в цілому, є його мініатюрним відображенням. У ній здійснюється соціалізація людини. Досвід, якого людина набуває у сім'ї, визначає її індивідуальну поведінку, створює внутрішню конструкцію реальності, на основі якої особистість сприймає навколишнє середовище.

Сім'я є багатоаспектним соціальним утворенням, що поєднує в собі якості соціального інституту, соціальної організації, соціальної структури та малої соціальної групи. Вона знаходиться на перетині структур при вивченні соціуму з тієї чи іншої позиції, на перетині макро- і мікроаналізу. Фундаментальна якість сім'ї - виконання ролі посередника між суспільством і особистістю, зняття протиріччя між особистістю і державою через інтерес сім'ї як автономного цілісного соціального інституту.

Як структурна одиниця сім'я віддзеркалює загальний стан суспільства, суперечності й наслідки процесів, що відбуваються у ньому. Унікальність сім'ї як соціального інституту зумовлена довготривалою і глибокою взаємодією між батьками та дітьми. Сім'я є найбільш стійкою суспільною мікрогрупою для дитини протягом усього періоду її становлення. Проте, сучасна сім'я недостатньо справляється з функціями інституту первинної соціалізації дитини з низки різних причин, а саме: матеріальні і психолого-педагогічні проблеми, зміна ціннісних орієнтацій, втрата стабільності й історичної значущості функцій сім'ї, цивільні шлюби, неповні, кризові сім'ї, позбавлення батьківських прав, поширення соціального сирітства, насилля в сім'ї, розлучення.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Частота розлучень в усьому світі, в тому числі і в нашій країні, досягає високого рівня і продовжує збільшуватися, що спричиняє серйозну занепокоєність громадськості і останнім часом є предметом досліджень (С.Т.Агарков; Г.Ф.Келлі).

Вітчизняні вчені (Б.Псавко, М.Солоннов, П.Старожицький, Б.Урланіс, А.Харчев, Л.Чуйко, М.Юркевич та ін.), а також зарубіжні педагоги та

психологи (К.Аронс, Д. Варга, З.Марова, З.Матейчек, Б.Спок) у своїх працях підкреслюють як прогресивність розлучення як явища (право на розлучення досягнуте у тривалій боротьбі, пов'язаній із соціальним прогресом, формуванням особистості, ставленням до жінки, дітей), так і негативні його сторони (ускладнюється процес виховання і розвитку дітей у зв'язку зі зміною стосунків між колишнім подружжям, із друзями та знайомими, які знають обох членів подружжя, переживаннями, відчуттям вини, болем й ін.).

Дослідженню ролі сім'ї у вихованні та соціалізації зростаючої особистості присвятили свої праці Г.Авдіянц, М.Аккерман, М.Бикова, Т.Глухова, С.Голод, Е.Ейдемільер, Л.Єхалова, З.Кісарчук, О.Кляпець, В.Кравець, Т.Кравченко, В.Семиченко, В.Солодников, В.Столін та ін., які одноставні в тому, що належна реалізація сім'єю відповідних функцій можлива лише за умов усвідомлення батьками себе як агентів соціалізації, наявності в них широкого рольового репертуару, який забезпечував би представлення дітям очікувань найближчого соціального оточення, добровільне відтворення ними соціальних відносин, формування необхідних ціннісних орієнтацій.

Все більше уваги останнім часом приділяється науковцями питанням ролі сім'ї і близьких людей у становленні системи емоційного ставлення дитини до світу (Л.Артемова, А.Кошелева, Т.Кравченко, М.Міщенко та інші). Багато авторів відзначають, що внутрісімейна атмосфера і батьківська любов є базовою основою формування у дитини довірливого ставлення до світу та її повноцінного розвитку (В.Заслуженюк, А.Ноур, В.Постовий, В.Семиченко і ін.).

Питання сімейного і шкільного виховання, взаємовідносин між батьками, батьками і дітьми, підготовки їх до сімейного життя розглядалися у дослідженнях педагогів Т.Алексєєнко, Л.Арутюнової, М.Боришевського, Н.Ватутіної, А.Дяконової, Б.Кобзаря, В.Кравця, Л.Пелипенко, О.Савченко, В.Сенько, І.Шалімової, Н.Шевченко.

Вплив сім'ї на ціннісні орієнтації в житті дітей розглянуті в роботах В.Гапонова, Г.Джорабаєва, Д.Дзінтере, О.Доукіної, З.Єлісєєвої, Л.Литвинової, Т.Лодкіної, О.Нікуленко, Л.Сапожникової, Є.Васильєвої, Е.Петрової,

Т.Черкаської; вплив батьківської сім'ї на становлення молодшої сім'ї досліджено в роботах А.Захарова, В.Куца, Е.Тійта. Специфіку сімейного виховання та його вплив на формування особистості дитини висвітлено в роботах О.Кононко, О.Максимович, Т.Титаренко, Ю.Смородської, Н.Стародубової.

Мотиви та причини розлучень, психологічні особливості наслідків розриву сімейних відносин досліджуються в роботах М.Орідороги, А.Волкова, А.Келама, І.Еббсра, Г.Навайтіса, А.Сінельникова, В.Солоднікова, В.Сисенко, Д.Чечет і ін.

Окремі питання життєдіяльності розлученої сім'ї розглянуті в працях педагогів і психологів. Так, Г.Філонов розкриває об'єктивні та суб'єктивні передумови деформації процесу виховання в неповних сім'ях. У дослідженні В.Костіва показано негативний вплив неповної сім'ї на моральне виховання підлітків. Ю.Вавілов і А.Демидов розглядають загальні проблеми виховання дітей у розлученій сім'ї, а Т.Лютова відмічає дефіцит спілкування дорослих із дітьми з неповних сімей.

Зважаючи на актуальність проблеми, була обрана тема магістерського дослідження: **“Діти з розлучених сімей, як об'єкт діяльності соціального педагога в загальноосвітньому навчальному закладі”**.

Об'єкт дослідження: Соціально-педагогічна діяльність у ЗНЗ.

Предмет дослідження: Зміст, форми та методи роботи соціального педагога з дітьми з розлучених сімей.

Гіпотеза дослідження: Ефективність соціально-педагогічної діяльності з дітьми з розлучених сімей в умовах ЗНЗ залежить від аналізу та впровадження педагогічних методів успішної соціалізації та педагогічної підтримки дітей з розлучених сімей.

Мета дослідження полягає у вивченні та теоретичному обґрунтуванні проблеми особливостей діяльності соціального педагога з дітьми з розлучених сімей.

Завдання дослідження:

- Проаналізувати різноманітну літературу з проблем дослідження та теоретично обґрунтувати особливості соціалізації дітей з розлучених сімей.
- проаналізувати ефективні методи та прийоми соціально-педагогічної діяльності з дітьми з розлучених сімей;
- провести власне експериментальне дослідження з метою вивчення соціально-педагогічних особливостей дітей з розлучених сімей;
- підвести підсумки дослідження.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі **методи дослідження**, які взаємодоповнювалися та коригувалися:

- теоретичні: аналіз філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури з проблеми дослідження для визначення ступеня дослідженості теми, мети, завдань дослідження, навчальних програм, підручників, нормативних документів; систематизація, узагальнення фактичного матеріалу з метою виділення й обґрунтування концептуальних положень за проблемою дослідження;
- емпіричні: вивчення сучасного педагогічного досвіду (відвідування уроків, аналіз шкільної документації, бесіда), опитування (анкетування, глибинне інтерв'ю) в процесі навчання під час проведення педагогічного експерименту; методи обробки та інтерпретації емпіричних даних.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: фундаментальні положення вітчизняної психології про розвиток психіки в діяльності, про єдність свідомості та діяльності (К.А.Абульханова-Славська, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, О.М.Леонтьєв, Б.Ф.Ломов, С.Л.Рубінштейн); про розвиток особистості (І.Д.Бех, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, М.Г.Іванчук, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, О.В.Скрипченко); наукові положення про сім'ю як інститут формування та становлення особистості дитини (Т.Ф.Алексєєнко, І.Д.Бех, Т.В.Говорун, Е.Еріксон, Г.М.Іващенко, О.М.Кікінежді, Т.В.Костяк, В.У.Кузьменко, З.Матвейчик, Ю.О.Приходько, В.Сатір); висновки психологічних досліджень, які охоплюють проблеми

дестабілізованих подружніх стосунків, емоційних переживань дітей після розлучення батьків (К.Аронс, Н.Башкірова, Дж.Валлерштейн, С.Вальпер, Д.Відра, Т.І.Димнова, Ф.Дольто, Н.В.Малярова, С.К.Нартова-Бочавер, М.І.Несмеянова, Т.М.Титаренко, Г.Фігдор); результати досвіду роботи з психотравматичними переживаннями дитини (П.Гоулд, С.І.Заморев, Т.Д.Зінкевич-Євстигнєєва, Х.Кедьюсон, Дж.Остер, Г.Хоментаскас, Ч.Шефер).

Практичне значення роботи. Розроблені автором методичні рекомендації надання соціально-педагогічної допомоги школярам може бути використана соціальними педагогами у закладах освіти та соціальними педагогами у центрах допомоги сім'ї. Практичні рекомендації для батьків та вчителів, спрямовані на підвищення компетентності найближчого соціального оточення школярів з метою зменшення негативного впливу розлучення на особистість дітей.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічним обґрунтуванням вихідних позицій, послідовною реалізацією теоретичних положень у розв'язанні поставлених завдань, організацією педагогічного експерименту з застосуванням комплексу методів, адекватних об'єктові, предметові відповідно до цілей та задач дослідження, проведенням ретельного кількісного та якісного аналізу експериментальних даних з використанням методів їх статистичної обробки.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі МЗНВК Школа-ліцей №1 ім. Ніни Сосніної. Вибірка склала 85 учнів: з них 28 учнів 4 класів, 25 учнів 8 класів та 32 учні 11 класів.

Публікації: Мельниченко О. Соціально-педагогічна діяльність із дітьми з розлучених сімей / О.О.Мельниченко // Актуальні проблеми соціальної сфери : [збірник наукових робіт викладачів і студентів / за заг. ред. Н.П. Павлик]. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 31-35.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків,

списку використаних джерел (84 найменування) та додатків. Повний обсяг роботи становить 124 сторінки, з них основного тексту – 89.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши різноманітну наукову літературу з проблеми дослідження, класифікувавши та узагальнивши отриману інформацію, ми дійшли наступних висновків.

1. Життєдіяльність дітей, які пережили розлучення батьків – це система взаємодій дитини зі світом після розлучення та її психічна діяльність як результат відображення події розпаду сім'ї. Функціонування життєдіяльності школяра протікає на суспільно-діяльнісному та індивідуально-психічному рівнях. Суспільно-діяльнісний рівень включає в себе соціальну ситуацію розвитку, що представлена такими сферами взаємовідносин, як неповна сім'я (взаємини між членами неповної родини) та школа (дружні стосунки з однокласниками); учбову та позашкільну діяльність. Індивідуально-психічний рівень – охоплює психологічні особливості особистості дитини, які детерміновані подією розлучення батьків.

2. У шкільному віці перебудова системи взаємин з дорослими та однолітками не зменшує важливості сім'ї (позитивного клімату в родині, реалізації батьками необхідних виховних функцій, їх педагогічної культури, стилю сімейного виховання) у розвитку особистості дитини. Розлучення – це подвійна психотравматична подія у житті дитини, що зумовлює динаміку негативних явищ: напружену атмосферу в сім'ї внаслідок дестабілізації емоційних стосунків між подружжям, дисгармонійні батьківсько-дитячі взаємини після розлучення.

3. У складі більшості неповних сімей, утворених після розлучення, відсутні родичі чоловічої статі, що зумовлює брак взірця чоловічої ролі. Школярі не спостерігають статевої ролі взаємодії чоловіка і жінки у сімейних стосунках, це ускладнює розвиток необхідних для життя властивостей особистості. Змінені сімейні умови життя формують нову систему контактів школярів із батьком та родичами за батьківською лінією після розлучення.

Спілкування у діаді «батько-школяр» та з родичами за батьківською лінією відбувається в атмосфері емоційно-позитивної взаємодії при зацікавленому ставленні дорослих до справ дитини. Розлучення обмежує стосунки, породжуючи недосяжність батька у важливі для дитини моменти. Для школярів із неповних родин притаманне прагнення до спілкування з батьком. Підтримка контактів у діаді «батько-школяр» залежить від тривалості часового проміжку з моменту розлучення. Відсоток дітей, з якими батько спілкується рідко або взагалі не контактує, зростає, коли з моменту розпаду шлюбу проходить більше 3-4 років. Це зумовлено послабленням емоційного зв'язку батька з дитиною внаслідок відсутності спільних сімейних справ; наявністю конфліктних, емоційно-напружених формальних стосунків між колишнім подружжям; появою у батька нової сім'ї. Встановлено, що стосунки міжбатьками після розлучення є переважно емоційно-напруженими, формальними, конфліктними або взагалі відсутніми, в окремих випадках – дружніми.

4. Для школярів характерна тенденція до створення дружніх стосунків з дітьми з подібним життєвим досвідом, які також пережили втрату батька через розлучення або не знали останнього. Учням із повних родин більш притаманним є підтримувати постійні, тривалі дружні стосунки з однолітками у порівнянні з дітьми із неповних сімей. Розлучення батьків позначається на нестабільності характеру дружніх стосунків школярів.

5. Учбова діяльність школярів впродовж поточного року після розлучення погіршується, характеризується нестабільністю. Для школярів, які пережили розлучення, характерне зниження успішності в учбовій діяльності (середній та низький рівні успішності). Негативними чинниками впливу на учбову діяльність школярів після розлучення виступають характер взаємин між батьками та батьків з дитиною; емоційний стан батьків; ставлення батьків до проблеми навчання (увага, контроль, допомога). Учбову діяльність школяра контролює мати та родичі за материнською лінією, батько не приймає участі в навчанні дитини після розпаду сім'ї.

Більшість школярів із неповних сімей беруть активну участь у позашкільній діяльності (гуртки, секції), що є позитивним фактором для відновлення їх рівноваги після розлучення батьків.

6. Діти з розлучених сімей мають нижчий рівень соціальної адаптованості, не залежно від шкільного віку, ніж діти, які виховуються в повних сім'ях. Учні з розлучених сімей мають низький показник набуття досвіду спілкування, становлення світогляду, соціальних установок. У них не достатній рівень самоосвіти та самовиховання. В той час як в учнів з повних сімей сформовані високі моральні норми, працелюбність, усвідомлення особистісного самовизначення, вибору життєвого шляху. Саме тому діти з розлучених сімей мають отримувати додаткову увагу та допомогу від соціального педагога. Переживання школярами почуття власної провини у розлученні батьків не залежить від тривалості часового проміжку з моменту руйнування цілісності сім'ї та виникає внаслідок власних умовисновків через брак пояснень з боку батьків щодо причини розлучення або наведення дорослими аргументів, які посилюють травму. Відчуття сили та захисту школярі пов'язують з роллю батька, його відсутність у родині не дає можливості повною мірою задовольнити потребу у безпеці та захисті.

7. Учні, які пережили розлучення, більшою мірою переживають почуття образи до батька, ніж до матері. Розлучення впливає на появу у школярів сумніву щодо любові батька до них. Незалежно від тривалості часового проміжку з моменту розлучення батьків, діти плекають у собі надію возз'єднання батьківської родини.

8. Робота соціального педагога щодо надання допомоги школярам після розлучення батьків спрямована на зменшення негативних переживань, мобілізацію соціальних ресурсів, допомогу в оволодінні адаптивними формами поведінки. Вона є дієвою за умов використання когнітивно- поведінкового підходу, що сприяє корекції особистості дітей на рівні свідомості та поведінки.

9. Отже, умови життя, виховання дитини відбиваються на особливостях її особистісного розвитку, на її емоційному самопочутті, самооцінці, відношенні до інших людей, невміння протистояти життєвим труднощам. У розлучених родин порушуються головні умови повноцінного розвитку дитини - захист, любов, турбота про близьких, доброзичливість. Сімейні конфлікти, недолюбленість, смерть одного з батьків, жорстокість, в решті-решт розлучення

- це ті обставини, які деформують нормальну соціалізацію . Ці та численний ряд інших проблем змушують замислитися над проблемою функціонування інституту неповної сім'ї, зокрема сімей розлучених батьків та звернути уваги на недоліки у процесі соціалізації дітей у таких сім'ях.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя / Ш.А.Амонашвили. - К.: Освіта, 1991. - 398 с.
2. Андреева А.Д. Как помочь ребенку пережить горе: психол. консультация / А.Д.Андреева // Вопросы психологии. — 2013. — № 2. — С. 87-96.
3. Андреева Т.В. Семейная психология: учеб. по- соб. / Т.В.Андреева. — СПб.: Речь, 2004. — 244 с.
4. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики. - М.: Смысл, 1999. - 352 с.
5. Бернард И. Справочник по проективным методикам / Под ред. Бернарда И. Марштейна. - Лондон: «Нью-Йорк», 1965. – 255 с.
6. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. - М.: Прогресс, 1986. - 449 с
7. Бернс Р. Що таке Я - концепція // Психологія самосвідомості: Хрест. / Ред.Д.Я.Райгородский. - Самара: Бахрах - М., 2003. - С.333-393
8. Беляєва О. Поговоримо про дитя після розлучення батьків // Психолог. - 2011. - № 14. - С. 16-19.
9. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / Под ред. Д.И.Фельдштейна. — Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995. - 341 с
10. Бондарчук О. Сім'я, як осередок соціалізації дитини / О.Бондарчук // Проблеми соціальної захищеності дітей в ринкових умовах. - К.: АЛД, 2009. - 186 с.
11. Боришевский М.И. Теоретические вопросы самосознания личности / Психологические особенности самосознания подростка. - К. Вища школа, 1980 - с. 5-38.
12. Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2009.- 384 с.
13. Валитова И.Е. Концептуальные основы взаимодействия взрослого и ребенка // Проблема взаимодействия в исследованиях философов, психологов, педагогов. - Брест: БрГУ, 2008. С.46-83

14. Варга А.Я. Структура и типы родительских отношений. - М.: Педагогика, 1987. - 258 с
15. Видра Д. Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде. - М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2009. - 224 с.
16. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. - К: Центр навчальної літератури, 2003. - 316 с.
17. Власова О.І. Педагогічна психологія. // Навчальний посібник. - К.: Либідь, 2005. – 400 с.
18. Волков А.Г. Об ожидаемой продолжительности брака и ее демографических факторах / А.Г.Волков // Демографическое развитие семьи. - 2006. - № 3. - С. 178-190.
19. Волкова А.Н. Социально-психологические факторы супружеской совместимости. Вопросы психологии - №2. - 2012. - С. 36-44
20. Волкова А.Н., Трапезникова Т.М. Методические приемы диагностики супружеских отношений. Вопросы психологии - 2010. - №5 - С. 54-57
21. Галагузова М.А. Социальная педагогика. - М.: Гуманит. пед. центр ВЛАДОС, 2001. - С.176-184.
22. Гільбух Ю. Шкільний клас: як пізнавати і виховувати душу / Ю.Гільбух, О. Киричук. - К., 1994. - 169 с.
23. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи.- К.: Наукова думка, 1988.-с. 142.
24. Голубева Е.В., Истратова О.Н. Диагностика типов детско-родительских отношений // Российский психологический журнал. - 2009. – Т 6. - №1. - С. 25-34
25. Гончаренко Т. Психологічна допомога сім'ї / Т.Гончаренко. - К.: Шкільний світ, 2005. - 328 с.
26. Горбунова В.В. Структура психосемантичного дослідження // Соціальна психологія. - 2013. - №1. - С.170-178
27. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И.Горошко-Харьков: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001.
28. Гуменюк О. Психологія Я- концепції. - Т. Економічна думка, 2002- 186 с.

29. Дементьева И. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье / И. Дементьева // Соц. исслед. - М., 2009. - № 11. - С. 108 - 118.
30. Дикуніна О., Стрельнікова Н. Сім'я і родинне виховання. Концепція // Рідна школа, 2010. - №11. – С.13-15
31. Дружинин В.Н. Психология семьи. - 3 изд., испр. и доп. Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 208 с.
32. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба.- М., 1991
33. Зелінська Т. Маскуліність та батьківська амбівалентність: проблема тендерного конфлікту // Психологія і суспільство. - 2010. - № 1. - С. 90-102.
34. Зубкова Т.С. Неполные семьи. Организация и содержание работы по социальной защите женщин, детей и семей: учеб. пособ. для студ. / Т.С.Зубкова. - М., 2003. - С. 75-80.
35. Ильин В. Формирование личности школьника. / В.Ильин. - М., 1984. - 256 с.
36. Капська АЙ. Соціальна педагогіка. - К., 2000. - С. 190-196.
37. Карабарова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования.: Учебное пособие. - М.: Гардарики, 2005. - 320 с.
38. Кириленко М., Яценко А. Вступление в брак: мотивация и прогнозы // Зеркало недели. - 2010. - №37 (512).
39. Климчук В. О. Математичні методи у психології. Навчальний посібник для студентів психологічних спеціальностей. - Житомир: ЖДУ, 2009. - 168 с.
40. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. - К.: ІЗМН, 2010. - С. 222 - 244.
41. Ковальчук Л. Особливості становлення майбутнього сім'янина в умовах неповної сім'ї / Л.Ковальчук, В.Костів, О.Максимович // Обрії. - 2013. - №1. - С.18-25.
42. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителей / И.С.Кон. - М.: Просвещение, 1989. - 422 с.
43. Кон И.С. В поисках себя. - М.: Политиздат, 1984. - 336 с

44. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О.Л.Кононко. — К.: Освіта, 1998. — 225 с.
45. Костів В.І. Методика виявлення рівня моральної вихованості дітей із неповних сімей / В.І.Костів. - Івано-Франківськ, 1996. - 315 с.
46. Кравець В.П. Психологія сімейного життя. Навчальний посібник В.П.Кравець. - Тернопіль: Богдан, 2002. - 456 с.
47. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т.В.Кравченко. — К. : Фенікс, 2009. — 416 с.
48. Кроник А.А., Кроник Е.А. В главных ролях: Вы, Мы, Он, Ты, Я: Психология значимых отношений. М., 1989. - 204 с
49. Кузнецова Е.В. Социализация детей в семьях разведенных родителей: дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04. / Кузнецова Екатерина Викторовна. — Саранск, 2003. — 239 с.
50. Левенець А.Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / А.Є.Левенець; [Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова]. - К., 2006. - 20 с.
51. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. - Т.1. - М.: Педагогика, 1983. - 391 с.
52. Леонтьев О.М. Діяльність. Свідомість. Особистість. - М., 1975.
53. Лысова А.В. Психология семьи. Часть 2. - Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2009. - С. 12 - 179
54. Максимович О.М. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник / О.М.Максимович, В.Г.Постовий. К.: Держсоцслужба, 2005. - 189 с.
55. Мальтеникова Н.П. Методологические приоритеты рассмотрения детско-родительских отношений в системе взаимодействия образовательного учреждения с семьёй / Н.П.Мальтеникова // Методология педагогики: актуальные проблемы и перспективы. - Челябинск. - 2009. - С.122-125
56. Марчук Г.В. Проблема соціального розвитку в світлі теорії соціалізації Л.С.Виготського / Г.В.Марчук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і

виховання в закладах освіти: зб. наук. праць. — Рівне: РДГУ, 2005. — Вип. 36. — С.188.

57. Матейчик З. Некоторые психологические проблемы воспитания детей в неполной семье / перевод с чеш. Л.Н.Хваталовой; общ. ред. Н.М.Ершовой // Воспитание детей в неполной семье. - М.: Прогресс, 1980. - С. 70 - 98.

58. Мишина Т.М. Психологическое исследование супружеских отношений при неврозах // Семейная психотерапия при нервных и психических заболеваниях / Под ред. В.К.Мягер и Р.А.Зачепиского. Л., 1987.

59. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики. - М.: Академ. проект., 2001. - С.125-134.

60. Мухина В.С. Возрастная психология. - М. Академия, 1997. — 432 с.

61. Мясищев В.Н. Психология отношений / Под ред. А.А.Бодалева. - М.: Институт практической психологии, 1995. - 320 с

62. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. М.: из-во Мос. Ун-та, 1988. - 321 с.

63. Петренко В.Ф. Экспериментальная психосемантика: исследования индивидуального сознания // Вопросы психологии. — 2011. - №5. - С. 23-35.

64. Реан А.А. Психология изучения личности: Учеб. пособие. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. - 288 с.

65. Руденко І.М. Вплив розлучення батьків на життєдіяльність дитини молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд псих. наук: 19.00.07 / Руденко Ілона Миколаївна. — К., 2009. — 20 с.

66. Савинов Л.И. Социальная работа с детьми в семьях разведенных родителей: учеб. пособ. 4-е изд., перераб. и доп. /Л.И.Савинов, Е.В.Камышова. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008. — 260 с.

67. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Методичний посібник. - Житомир: Житомирський. держ. пед. ун-т, 2002. - С. 129 - 132.

68. Синягина Н.Ю. Психолого-педагогическая коррекция детско-родительских отношений. - М.: Изд-во: Владос, 2008. - 96 с

69. Сольська Т. Основні чинники формування самосвідомості в підлітковому віці / Т.Сольська // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій . - 01/2010 . - №1 . - С. 121-123.
70. Степанов О.М. Психологічна енциклопедія - К.: «Академвидав», 2006. - 424 с.
71. Столин В.В. Самосвідомість особистості. - М.: Вид-во МДУ, 2008. - 284 с.
72. Титаренко Т.М. Життєві домагання особистості у гендерному контексті // Проблеми загальної та педагогічної психології. — 2009. — Ч. 6. — С. 276 - 281
73. Токарева С.Н. Социальные и психологические аспекты семейного воспитания / С.Н.Токарева. - М.: изд-во Московского ун-та, 2002. - 264 с.
74. Федотов А.Ю. Психология семейных отношений. - М., 2000.- 356 с
75. Фельдштейн Д.И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности: Избранные труды. М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1999. - 672 с.
76. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР / А.Г.Харчев. — М.: Мысль, 1979. — 312 с.
77. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе. - СПб.: Питер, 2002. - 480 с.
78. Хьелл Л, Зиглер Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2002. - 608 с.
79. Шевчук Т. Вікова динаміка уявлень про сім'ю // Гендерна проблематика соціокультурної сфери: Збірник студентських наукових робіт / За заг. ред. О.Л.Остапчук. - Житомир, 2008. - С. 372 - 378.
80. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: учебное пособие для вузов / Л.Б.Шнейдер. — Изд. 3-е. М.: Академический Проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2007. 512 с.
81. Эйдемиллер Э.Г. Семейная психотерапия / Э.Г.Эйдемиллер, В.В.Юстицкий. - Л.: Медицина, 1989. - 316 с.
82. Эйдемиллер Э.Г. Методы семейной диагностики и психотерапии. Методическое пособие. - М.: «Форум», 1996. - 48 с.

83. Эриксон Э. Детство и общество: Пер. с англ. - СПб.:Ленато, АСТ, 1996. - 592 с.
84. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Под ред. А.В.Толстых - М., 1996

